

ՀՏԴ 159.9

Հոգեբանություն

ԻՆՔՆԱՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ Հետն ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ինքնավերաբերմունք, կառուցվածք, բաղադրիչ, ինքնահարգանք, ինքնարժեք

Ключевые слова: самоотношение, структура, компонент, самоуважение, самооценочность.

Key words: self- relation, the structure, self-respect, component, self-worth.

Л. Саргсян

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ САМООТНОШЕНИИ

В статье представлены те психологические исследования структуры самоотношения личности, которые являются методологическими основами. Особое внимание уделяется компонентам самоуважения, аутоимпатии, самообвинения в структуре самоотношения: формируя основу для глобального самоотношения человека. Теоретическому анализу подвергаются структурные стороны вопроса, рассматриваются эмоциональные, когнитивные и конативные структуры стороны самоотношения.

L. Sargsyan

METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF THE STRUCTURE SELF-RELATION

The article presents the psychological structure of the self- relation, individuals which are the methodological basis. The structural aspects of the problem are analyzed theoretically. Particular attention is paid to the components of self-esteem, autosimpatii, self-blame in the self-strukrure forming the basis for a global self- relation of the person. Especially, the emotive, cognitive and konative perspectives of self attitude structure are detailed.

Հոդվածում ներկայացվում են անձի ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի վերաբերյալ հոգեբանական այն ուսումնասիրությունները, որոնք վերոնշյալ եզրույթի համար հանդիսանում են մեթոդաբանական հիմքեր: Մասնավորապես ուշադրություն է դարձվում ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի համակարգում ինքնահարգանքի, ինքնահամակրանքի, ինքնանվաստացման բաղադրիչներին՝ որպես անձի գլոբալ ինքնավերաբերմունքի ձևավորման հիմքեր: Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի հիմքում դիտարկվում են դրա գնահատող, արժեքային, կարգավորող բաղադրիչները:

Ինքնավերաբերմունքն անձի կեցության կարևոր գործոններից մեկն է: Թեպետ ժամանակակից հոգեբանական վերլուծություններում ինքնավերաբերմունքի հիմնախնդիրը ձեռք է բերել տեսական ու գործնական նոր հնչեղություն, պետք է նշենք, որ մինչ 1974 թ. ինքնավերաբերմունքի վերաբերյալ բավական քիչ էին հոգեբանական ուսումնասիրությունները անձի <<Ես>> - հայեցակարգի, ինքնագիտակցության տեսանկյունից Ու. Ջեյմսի, Զ. Ֆրոյդի, Կ. Յունգի, Ռ. Բեռնսի, Կ. Ռոջերսի, Ի. Կոնի աշխատություններում: Օրինակ՝ հոգեվերլուծության և հումանիստական հոգեբանության մեջ <<ինքնավերաբերմունք>> հասկացությունը հաճախ նույնացվում էր <<ինքնագիտակցություն>> հասկացությանը և փոխարինվում նրանով: Թեպետ, տասնամյակներ շարունակ խնդիրն ուսումնասիրվում է հոգեբանության բնագավառում, այնուամենայնիվ, մինչ օրս չկա ինքնավերաբերմունքի վերաբերյալ միասնական մոտեցում. հոգեբանական բառարաններում <<ինքնավերաբերմունք>> և <<ինքնագիտակցություն>> հասկացությունները հաճախ նույնացվում են: Իր հերթին, <<ինքնագիտակցություն>> հասկացությունը հաճախ նույնացվում է <<Ես>>, <<Ես-ի պատկեր>>, <<ինքնագնահատական>>, <<Ես – հայեցակարգ>> հասկացություններին, որոնք նույնպես շատ մոտ են <<ինքնավերաբերմունք>> հասկացությանը: Ուստի կարևորում ենք ներկայացնել <<ինքնավերաբերմունք>> եզրույթի կառուցվածքի հոգեբանական ուսումնասիրություններն ու այն մոտեցումները, որոնք ամբողջացնում և հիմնավորում են վերջինս որպես առանձին հոգեբանական հասկացություն:

Ինքնավերաբերմունքի մասին ամբողջական պատկերացում ձևավորելու համար այն պետք է դիտարկել անձի իմացաբանական, վարքաբանական, հուզական մակարդակներում: Այն անձի հոգեւոցիալական կարևոր բնութագրիչներից մեկն է՝ անձի հոգեկան և սոցիալական կողմերի համահարաբերակցության արդյունք: Հոգեւոցիալական համահարաբերակցության արդյունքում է տեղի ունենում սեփական անձի նկատմամբ վերաբերմունքի ձևավորումն ու զարգացումը: Սոցիալական միջավայրի՝ որպես օբյեկտիվ աշխարհի և, զուգահեռաբար, անձի սուբյեկտիվ վերաբերմունքի արդյունքում են ձևավորվում ինքնավերահսկողությունը, ինքնաքննադատումը, ինքնաարժեքումը, ինքնահասկացումը որպես ինքնավերաբերմունքի բաղադրիչներ կամ դրա կառուցվածքի մաս: Հոգեբանության մեջ երևույթը քննվել է Դ. Միդի, Ս. Կուպերսմիտի, Է. Ռ. Բերնսի, Կ. Ռոջերսի, Կ. Հորնիի, Է. Էրիկսոնի և այլոց հայեցակարգերում: Ռուս հոգեբաններ Ի.Ս. Կոնը, Բ.Գ. Անանևը, Վ.Ս. Մյասիշչևը, Ս.Լ. Ռուբինշտեյնը, Ե.Տ. Սոկոլովան, Վ.Վ. Ստոլինը, Ի.Ի. Չեսնոկովան, Ե.Վ. Շորոխովան ինքնավերաբերմունք հասկացությունը համարում են անձի հոգեկանի կարևոր ենթակառույց, անձնային գծերի գնահատական, ինքնաիրացման պահանջումը: Այս տեսակետը զարգացրին մասնավորապես Ս.Ռ. Պանտիլենը, Ե.Տ. Սոկոլովան, Վ.Վ. Ստոլինը:

Հոգեբանության մեջ ինքնավերաբերմունքի և դրա կառուցվածքի վերաբերյալ կարելի է հանդիպել տարբեր մեկնաբանությունների: Որոշ աղբյուրներում ինքնավերաբերմունքը բնութագրվում է որպես սեփական <<Ես>>-ի հանդեպ յուրահատուկ զգացողություն, <<հայեցակարգային պատրանք>> [11]: Ու. Ջեյմսը համարում է, որ անձը կազմված է ֆիզիկական, սոցիալական և հոգևոր <<Ես>>-երից, ինչի հիման վրա առանձնացնում է դրա հետևյալ բաղադրիչները՝ ինքնագնահատականը, ինքնասիրությունը և ինքնահարգանքը: Ընդ որում, ինքնագնահատականն արտահայտում է ինքնաբավարարվածությունն ու ինքնադժգոհությունը: Հեղինակը նշում է, որ ինքնասիրությունն առանձնանում է ինքնագնահատականից և ներառվում անձի գործողություններում, իսկ ինքնահարգանքը որոշվում է անձի նկատմամբ պահանջների և հաջողության հարաբերակցությամբ [6]: Ու. Ջեյմսի հոգևոր <<Ես>>-ի գաղափարը՝ ինքնասիրություն, ինքնագնահատական և ինքնահարգանք բաղադրիչների վերաբերյալ ինքնավերաբերմունքի դաշտում տվեց նոր ուսումնասիրությունների հեռանկար:

Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքային բաղադրիչները, անկախ իրենց բովանդակությունից, միավորված են մեկ համակարգում: Անձի հոգեբանության բնագավառում ինքնավերաբերմունքի բաղադրիչների միավորման հարցում կարելի է առանձնացնել երեք մոտեցում: Առաջին մոտեցումը հիմնվում է <<հավելվածության սկզբունքի>> վրա [16]: Երկրորդ մոտեցման համախոհներն անձի՝ ինքն իր նկատմամբ վերաբերմունքը բացատրում են՝ ելնելով <<իմաստային ընդգրման>> սկզբունքից [11]: Եվ երրորդը, որը հոգեբանության մեջ ավելի տարածված է, ինքնավերաբերմունքը նկարագրում է որպես ամբողջական համակարգ՝ պահպանելով կառուցվածքային բաղադրիչների անկախ և հավասարաչափ ներկայացման սկզբունքը [15]:

Քանի որ ինքնավերաբերմունքի առաձին բաղադրիչներն իրենց բովանդակությամբ մոտ են, կարելի է դրանց միավորել չտարբերակված, ընդհանրացված ամբողջության մեջ՝ սեփական <<Ես>>-ի նկատմամբ <<կողմ>> կամ <<դեմ>> սկզբունքով: Վերոնշյալի հիման վրա կարելի է խոսել անձի ինքն իր նկատմամբ ունեցած բացասական կամ դրական վերաբերմունքի մասին համապատասխան հուզական երանգով: Բացասական կամ դրական ինքնավերաբերմունքի շրջանակներում անհրաժեշտ ենք համարում մեջբերել Զ. Ֆրոյդի գաղափարն այն մասին՝ համաձայն որի՝ որքան <<Ես>>-ը շատ է սեր նվիրում ուրիշներին, այնքան ավելի քիչ սեր է մնում սեփական անձին և հակառակը [17]: Ի տարբերություն Զ. Ֆրոյդի՝ Է. Ֆրոմը սիրելու ունակությունը համարում է զարգանալու ընդունակություն և պնդում, որ սեփական անձի նկատմամբ դրական վերաբերմունքը ոչ

միայն նպաստում է ուրիշների նկատմամբ դրական վերաբերմունքի ձևավորմանը, այլև հանդիսանալով դրա անհրաժեշտ պայմաններից մեկը՝ ձևավորում է որոշակի վերաբերմունք [18]: Նմանատիպ տեսակետի ենք հանդիպում Վ. Ստոլինի մոտ, ով գրում է. <<Սեփական անձի նկատմամբ հուզական-գնահատող վերաբերմունքն առաջին հերթին, արտահայտվում է մյուսների նկատմամբ որոշակի վերաբերմունքով, որը մարմնավորում է անձի <<Ես>>-հատկանիշները>> [16, էջ 229]:

Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքային բաղադրիչների բովանդակային վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու երկու ենթահամակարգ՝ հուզական-գնահատող և հուզական-արժեքային [11]: Հուզական-գնահատող ինքնավերաբերմունքի դեպքում վերջինս բնութագրվում է որպես ինքնահարգանք, կոմպետենտության և արդյունավետության զգացում: Երկու համակարգերն էլ գտնվում են փոխադարձ վերաձևափոխման մեջ:

Ինչպես նշեցինք, հոգեբանության մեջ կարելի է հանդիպել ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքային բաղադրիչների վերաբերյալ մի շարք դասակարգումների: Օրինակ, Ն.Ի. Սարգվելաձեն [12], Ա.Վ. Զախարովն [7] առանձնացնում են ինքնավերաբերմունքի հուզական և իմացական բաղադրիչները, Բ.Ս. Բրատուսը [5] արժեքային ու գործառնական կառուցվածքը, Ս. Պանտիլենը՝ [11] հուզական-գնահատող և հուզական-արժեքային ենթահամակարգերը:

Ս.Ռ. Պանտիլենը, ինքնագնահատականը համարում է ինքնավերաբերմունքի ենթահամակարգերից մեկը, որը, համաձայն հեղինակի հայեցակարգի, իր մեջ ընդգրկում է ինքնահարգանքը, ինքնահամեմատումը, ինքնահամակրանքը, սեփական անձի նկատմամբ հուզական-գնահատող վերաբերմունքը [11]: Նա, հիմնվելով Ա. Բոդալսի [4] և Վ. Ստոլինի [16] <<Ես>>-հայեցակարգերի ըմբռնման վրա, որոնցում ինքնավերաբերմունքը ներկայացվում է որպես անձի ապրում, համեմատաբար կայուն զգացմունք, կարծում է, որ ինքնավերաբերմունքը ներթափանցում է անձի ինքնաընկալման և <<Ես>>-կերպարի մեջ:

Պանտիլենն ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքային 3 բաղադրիչ է տարբերակում՝ ինքնահարգանք, որն արտահայտվում է ինքնավստահության, անկեղծության, արտացոլվող ինքնավերաբերմունքի և ինքնակառավարման ձևով, ինքնահամակրանք, որն արտահայտվում է ինքնավերլուծության, ինքնարժևորման և ինքնաընդունման ձևով, և ինքնակործանում՝ արտահայտվելով ինքնամեղադրման և ներքին կոնֆլիկտի ձևով:

Որպես ինքնավերաբերմունքի բաղադրիչ՝ սեփական անձի նկատմամբ գնահատականը Վ. Ռոջերսը մեկնաբանում է երկու տեսանկյունից. ինքնագնահատականի, որը սեփական անձի գնահատումն է որպես որոշակի հատկությունների և արժեքների կրողի, և ինքնաընդունման, որը սեփական անձի ընդունումն է որպես յուրահատուկ անհատականություն, ով օժտված է ոչ միայն արժեքներով, այլև թերություններով [19]:

Այս տեսանկյունից Կ.Ա. Աբուլխանովա-Սլավսկայան նշում է. <<Ինքնասիրությունը հանդես է գալիս որպես որոշակի ամբողջական անձնային ձևավորում, որը միաժամանակ արտահայտում է <<Ես>>-ի շարժող ուժը և նրա ակտիվ կողմը: Ինքնասիրությունը՝ որպես շրջապատի հետ փոխազդեցության չափանիշների ցուցանիշ, կարևոր դեր է խաղում անձի արժեքային-բարոյական ոլորտի զարգացման գործում: Այս գործընթացն անձի դրդապատճառների ավելացման կամ նվազման, կյանքի իմաստի ձեռքբերման կամ կորցնելու աղբյուրներից մեկն է>> [3, էջ 104-108]: Ըստ այդմ՝ ինքնասիրությունը կարելի է համարել ինքնավերաբերմունքի վարքային բաղադրիչ:

Ա.Ի. Զախարովը նշում է. <<Անձի ձևավորման գործընթացում ինքնավերաբերմունքը ձևավորվում է անձի և նրա համար կարևորություն ներկայացնող մարդկանց միջև և միայն հետո՝ նրա ներքին բաղադրիչների միջև: Հուզական ինքնավերաբերմունքը չի սահմանափակվում ինքնաընդունման և ինքնաճանաչման խնդիրների լուծմամբ. այն արտահայտվում է անձի վարքում՝ հանդիսանալով նրա և ընդհանրապես շրջապատի նկատմամբ վերաբերմունքի հիմքը: Ինքնաընդունման բարձր մակարդակը շփման մեջ

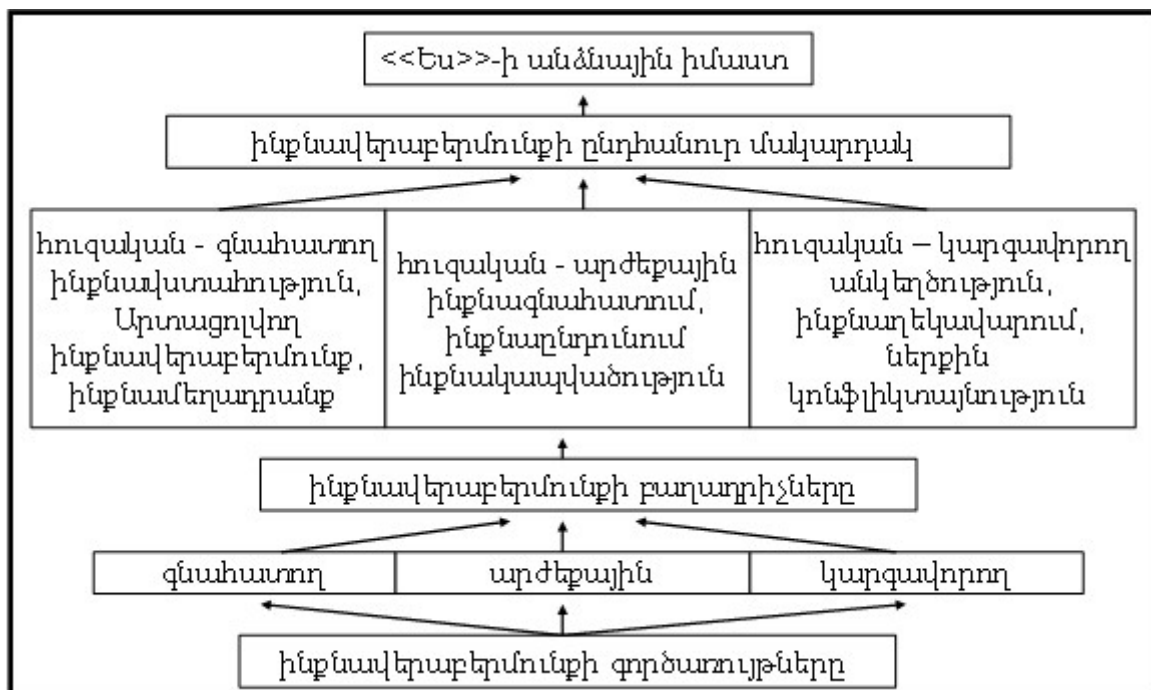
ստեղծում է բարենպաստ պայմաններ, անձին դարձնում ավելի հուզական՝ ուրիշների արժանիքների նկատմամբ և ավելի հանդուրժող՝ նրանց թերությունների նկատմամբ» [7, էջ 80-84]: Հեղինակը նաև կարևորում է միջավայրի ու նրանց դերը, ովքեր որոշակի նշանակություն են ունենում ինքնավերաբերմունքի ձևավորման գործում:

Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի ձևավորման հարցում Վ.Ս. Մուխինան [10] կարևորություն է տալիս սոցիալական գործոնին: Նա նշում է, որ անձը, իրականացնելով առօրյա կյանքի պահանջները և միաժամանակ հանդես գալով որպես սոցիալական անհատ, ամրապնդում է սեփական արժանապատվության և ինքնագնահատման զգացումը: Իսկ սոցիալական գործոնի ներքո պետք է հասկանալ անձի սոցիալական կապերը, սոցիալական պահանջմունքներն ու դրդապատճառները, որոնք, ըստ հեղինակի, պայմանավորում են ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքային բաղադրիչները:

Ինչպես տեսնում ենք, ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի ձևավորման գործում Կ.Ա. Աբուլխանովա-Սլավկայան, Ա.Բ. Զախարովը, Վ.Ս. Մուխինան կարևորում են սոցիալական միջավայրի և անձ-միջավայր փոխհարաբերությունների դերը:

Ե. Սելեզնևան անձի <<Ես>>-ի, մասնավորապես ինքնավերաբերմունքի վերաբերյալ կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքում ներկայացնում է ինքնավերաբերմունքի հետևյալ կառուցվածքը (տես՝ գծապատկեր 1-ում)։

Գծապատկեր 1.

Հեղինակը գրում է. <<Ինքնավերաբերմունքը կարելի է դիտարկել ակմեոլոգիական ֆենոմեն և բնորոշել որպես հուզական-արժեքային համակարգ, որն արտահայտում է սեփական անձի նկատմամբ վերաբերմունքի առանձնահատկությունները, կարգավորում կյանքի ուղին, ակտիվությունն ու շարունակականությունը» [14, էջ 243]: Ինչպես տեսնում ենք, հեղինակն ինքնավերաբերմունքը ներկայացնում է որպես գնահատող, արժեքային, կարգավորող համակարգ, որն իր կառուցվածքում ընդգրկում է հուզական-գնահատող, հուզական-արժեքային, հուզական-կարգավորող բաղադրիչները:

Հոգեբանական ուսումնասիրություններում անձի ինքնավերաբերմունքի հուզական-գնահատող և հուզական-արժեքային ենթահամակարգերն ըստ իրենց բովանդակության առանձնացվում են: Գնահատող ինքնավերաբերմունքը ձևավորվում է գնահատականի

ինտերսուբյեկտիվ մակարդակում՝ սոցիալական համեմատության գործողության միջոցով, կամ հասարակության նորմաների ու էտալոնների հետ համեմատելով [11, 15]: Սեփական անձի նկատմամբ հուզական-գնահատող վերաբերմունքը կառուցվում է առաջադրված նպատակի իրականացման և գնահատման հիման վրա՝ սոցիալական չափորոշիչների հետ սեփական ձեռքբերումները, հաջողությունները համեմատելու միջոցով: Ինքնավերաբերմունքի հուզական-արժեքային ենթահամակարգի հիմքում ընկած է հուզական հարաբերություններում անձի համար կարևոր մարդկանց հետ շփման կենսական փորձը: Հուզական ինքնավերաբերմունքը, ի տարբերություն իմացականի և վարքայինի, սկզբունքորեն չունի անձի նկատմամբ արտաքին գնահատող հիմքեր և քիչ է կախված անձի իրական հաջողություններից ու անհաջողություններից [11, 13, 15]: Ինքնավերաբերմունքի հուզական-արժեքային բաղադրիչը պայմանավորված է սեփական անձին ուղղված սուբյեկտիվ գնահատականով:

Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի մեկ այլ մեկնաբանություն է առաջարկում Վ.Ֆ. Սաֆիրը: Ելնելով սուբյեկտի ամբողջական ինքնագնահատականի հայեցակարգի՝ նա կարևորում և առանձնացնում է հատկապես ինքնահարգանքը որպես հուզական-արժեքային վերաբերմունք: Նրա կարծիքով ինքնահարգանքը՝ «<Խորը, գլոբալ ձևավորում է, քան առանձին ինքնագնահատականները>> և հավելում. «<Ինքնահարգանքը ներկայանում է սեփական անձի նկատմամբ հուզական-գնահատող ամբողջություն, որը ձևավորվում է արտաքին, կարևոր գնահատականների հիման վրա>> [13, էջ 72-74]:

Վ.Վ. Ստոլինը ինքնավերաբերմունքը համարում է հիերարխիկ կառույց՝ հետևյալ երեք մակարդակներներով՝

1. գլոբալ ինքնավերաբերմունք, այսինքն՝ սեփական անձի նկատմամբ «<կողմ>> և «<դեմ>> լինելու ներքին չտարբերակված զգացումը.

2. տարբերակված ինքնավերաբերմունք՝ ըստ ինքնահետաքրքրության, ինքնահարգանքի, ինքնահամակրանքի և սեփական անձի նկատմամբ սպասումների.

3. սեփական անձին ուղղված կոնկրետ գործողությունների մակարդակ, «<Ես>>-ին ուղղված այնպիսի ներքին գործողություններ, ինչպիսիք են ինքնավստահությունը, ուրիշների վերաբերմունքը, ինքնահետաքրքրությունը, ինքնակառավարումը, ինքնամեղադրումը, ինքնաընդունումը և ինքնահասկացումը [16, էջ 229-231]:

Վ.Վ. Ստոլինի կարծիքով ինքնավերաբերմունքի զարգացման առավել բարձր մակարդակը սեփական անձի նկատմամբ հետաքրքրության դրսևորումն է: Այդ մակարդակում մարդու մեջ մեծանում է «<Ես>>-հայեցակարգի իմացական բաղադրիչի դերը: Ստոլինի կարծիքով, սեփական անձի նկատմամբ հետաքրքրության համար անհրաժեշտ են ռեֆլեքսիվ մեխանիզմների ձևավորվածություն, բանականության բարձր մակարդակ, սեփական անձը հասկանալու պահանջումը [16]: Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքում Ստոլինը տարբերակում է վերաբերմունքի երեք տեսակ՝ սեփական անձի նկատմամբ, ուրիշների նկատմամբ և սպասվող վերաբերմունքն ուրիշների կողմից: Այդ բաղադրիչները հնարավորություն են ընձեռում առանձնացնել սուբյեկտի ինքնաընդունման մակարդակները. «<Առավել զարգացած անձի մոտ ենթադրվում է համակրանք և հարգանք սեփական անձի և ուրիշների նկատմամբ, ինչպես նաև փոխադարձ համակրանքի սպասում: Հարգանքի առավել քիչ զարգացած մակարդակում ուրիշների նկատմամբ հարգանք չի դրսևորվում և սպասվում է թշնամություն: Այնուհետև, սեփական անձի նկատմամբ հարգանքի բացակայության և հակակրանքի դեպքում ուրիշների նկատմամբ սպասվում է արհամարհանք, իսկ ինքն իրեն չընդունելը կարող է զուգակցվել ուրիշների նկատմամբ չափազանցված ակնածանքով>> [16, էջ 230]:

Հետևելով Վ.Վ. Ստոլինին՝ Ա.Մ. Կոլիշկոն ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքում առանձնացրեց սեփական անձի նկատմամբ վերաբերմունքի չորս տիպեր՝

1. բարձր ինքնահամակրանքով և բարձր ինքնահարգանքով («<լավ և ուժեղ>>).
2. ցածր ինքնահամակրանքով և բարձր ինքնահարգանքով («<վատ և ուժեղ>>).

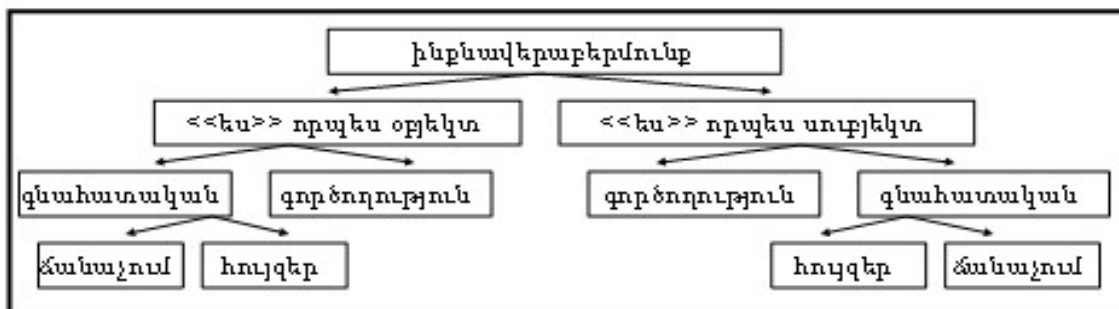
3. ցածր ինքնահամակրանքով և ցածր ինքնահարգանքով (<<վատ և թույլ>>).

4. բարձր համակրանքով և ցածր ինքնահարգանքով (<<լավ և թույլ>>) [8, էջ 24]:

Հարաբերությունների տվյալ դասակարգումը կարելի է հասկանալ <<Ես>>-ի անձնային իմաստի արտահայտման տեսանկյունից, որտեղ ցածր ինքնահարգանքով և հակակրանքով վերաբերմունքը դիտվում է որպես <<Ես>>-ի բացասական իմաստի արտահայտում, բարձր ինքնահարգանքով, հակակրանքով, ինքնահամակրանքով և ցածր ինքնահարգանքով ինքնավերաբերմունքը՝ <<Ես>>-ի կոնֆլիկտային իմաստ, իսկ համակրանքով և ինքնահարգանքով ինքնավերաբերմունքը՝ <<Ես>>-ի դրական իմաստ:

Ն.Բ. Սարգվելաձեն [12] ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքում առանձնացնում է իմացական, զգայական և վարքային բաղադրիչները (տես՝ գծապատկեր 2-ում):

Գծապատկեր 2.

Սարգվելաձեն առանձնացնում է նաև այլ դասակարգում՝ ներկայացնելով անձի վերաբերմունքն առարկաների, մարդկանց և ինքն իր նկատմամբ (տես՝ աղյուսակ 1-ում):

Աղյուսակ 1.

Անձի տեղայնացման կառուցվածքը		վերաբերմունքն ուղղված՝		
		առարկաներին (Ս)	մարդկանց (Ս)	ինքն իրեն (Ի)
վերաբերմունքի հնարավորությ.	սուբյեկտ- օբյեկտ Ս - օ	Ս - օ - Օ 1	Ս - օ - Մ 2	Ս - Օ - Ս 3
	սուբյեկտ- սուբյեկտ Ս - ս	Ս - ս - Օ 4	Ս - ս - Մ 5	Ս - ս - Ս 6

Սարգվելաձեն աղյուսակում տված հարաբերությունները դասակարգեց վեց խմբի՝

1. Սուբյեկտ-օբյեկտ վերաբերմունքն առարկաների նկատմամբ (Ս - օ - Օ)
2. սուբյեկտ-օբյեկտ վերաբերմունքը մարդկանց նկատմամբ (Ս - օ - Մ)
3. սուբյեկտ-օբյեկտ վերաբերմունքն ինքն իր նկատմամբ (Ս - Օ - Ս)
4. սուբյեկտ-սուբյեկտ վերաբերմունքն առարկաների նկատմամբ (Ս - ս - Օ)
5. սուբյեկտ-սուբյեկտ վերաբերմունքը մարդկանց նկատմամբ (Ս - ս - Մ)
6. սուբյեկտ-սուբյեկտ վերաբերմունքն ինքն իր նկատմամբ (Ս - ս - Ս):

Եթե Սարգվելաձեի մոտեցումը համեմատենք Ս.Ռ. Պանտիլենի կողմից առանձնացրած ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի հետ, ապա ինքնաճանաչման վրա հիմնված իմացական բաղադրիչը կլինի ինքնահարգանքը, զգայական բաղադրիչը՝ ինքնահամակրանքը, վարքային բաղադրիչը՝ վառ արտահայտված ինքնավստահությունը:

Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքում նա առանձնացնում է այնպիսի բաղադրիչ, ինչպիսին է ինքնամեղադրանքը՝ կապված անձի ներքին լարվածության, բացասական հույզերի, ինքնաքննադատության և անկեղծության հետ: Վերջիններս ուղեկցվում են անհանգստությամբ և ներքին ապրումների նկատմամբ մեծ ուշադրությամբ [11, էջ 19]: Հեղինակը, սեփական ուսումնասիրությունների հիման վրա տալիս է ինքնավերաբերմունքի հետևյալ կառուցվածքը (տես՝ աղյուսակ 2-ում):

Աղյուսակ 2.

մոդալություն	ինքնահարգանք	ինքնահամակրանք	ինքնանվաստացում
գործոնների սանդղակ	ինքնակառավարում, ինքնավստահություն, արտացոլվող վերաբերմունք, սոց. ցանկալի <<ես>>	ինքնակապվածություն ինքնարժևորում, ինքնաընդունում,	ներքին կոնֆլիկտ, ինքնամեղադրում,

Փաստորեն, ինքնահարգանքը բաղկացած է ինքնակառավարումից, արտացոլվող ինքնավերաբերմունքից, ինքնավստահությունից, սոցիալական ցանկալի <<ես>>-ից, ինքնահամակրանքը՝ ինքնակապվածությունից, ինքնարժևորումից, ինքնաընդունումից, իսկ ինքնանվաստացումը՝ ինքնամեղադրումից և ներքին կոնֆլիկտայնությունից:

Համաձայնվելով Ս.Ռ. Պանտիլենի հետ՝ Տ.Վ. Արխիրենան ինքնաընդունումը ներկայացնում է որպես ինքնահամակրանք, որպես ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքում ծագումնաբանորեն առաջին բաղադրիչ: Եթե Տ.Վ. Արխիրենան ինքնաընդունումը ներկայացնում է որպես ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքում ծագումնաբանորեն առաջին բաղադրիչ, ապա Ա.Ն. Լեոնտին ինքնավերաբերմունքի բնութագրերից է համարում նրա ամբողջականության աստիճանը, ինքնավարությունն ու սոցիալական միջավայրի գնահատականներից կախվածությունը [9]:

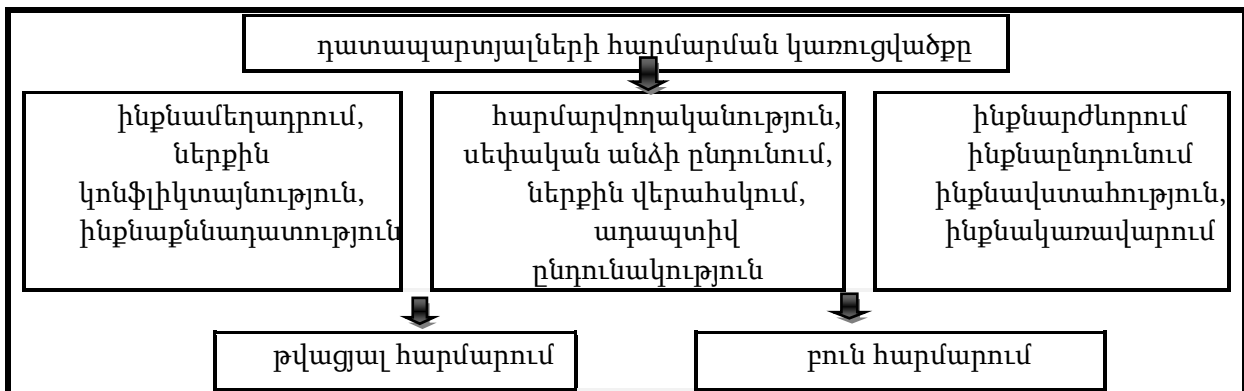
Ք. Ավետիսյանը ինքնավերաբերմունքը ներկայացնում է երկու մակարդակում. <<Էքզոինքնավերաբերմունք, որը ձևավորվում է սոցիալական աշխարհի ներգործության և հետագայում նրա հետ խորը փոխներգործության շնորհիվ, և էնդոինքնավերաբերմունք, որը ձևավորվում է ներքին արժեքների հիմքի վրա: Այն իրավիճակային չէ: Ինչ-որ իմաստով այն անձի ինքնանույնականացման ամբողջության հիմքն է կազմում: Սակայն, ինքնավերաբերմունքի այդ տեսակը նման չէ անձի նարցիսսական սկզբին, այն ակնհայտ պատճառով, որ նարցիսսական սկիզբն ընդհանուր առմամբ կախված է սոցիալական գնահատականներից և սնվում է դրանցով: Մինչդեռ, անձի էնդոինքնավերաբերմունքը բնութագրվում է հենց անկախությամբ սոցիալական կարծիքներից: Ընդ որում, մենք համարում ենք, որ էնդոինքնավերաբերմունքը և էքզոինքնավերաբերմունքն անձի <<Ես-կոնցեպցիայի>> ինքնավար ենթակառուցվածքներ չեն>> [1, էջ 20]:

Այսպիսով, ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքային վերլուծությունը կարելի է կատարել տարբեր կողմերից. այն հանդիսանում է բարդ, բազմամակարդակ համակարգ, որի կառուցվածքում մտնում են այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են սեփական անձի նկատմամբ դրական (ինքնահարգանք և ինքնահամակրանք) և բացասական (ինքնանվաստացում) վերաբերմունքը: Ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի բարդությունը բխում է անձի հարաբերությունների բազմաշերտությունից և խորությունից: Առավել ընդհանուր ձևով ինքնավերաբերմունքի մեջ կարելի է առանձնացնել երեք ենթահամակարգեր՝ հուզական-գնահատող, հուզական-արժևորող, հուզական-կարգավորող: Այս ենթահամակարգերը, ըստ իրենց բովանդակության, սկզբունքորեն տարբեր են: Տարբեր են նաև դրանց ձևավորման հոգեբանական մեխանիզմները:

Մեր կողմից կատարված հետազոտությունների ընթացքում մենք ևս փորձեցինք անդրադառնալ ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի խնդրին: Ուսումնասիրելով ինքնավերաբերմունքի դերը դատապարտյալների հարմարման գործընթացում՝ դուրս բերեցինք տվյալներ, համաձայն որի ինքնավերաբերմունքի և հարմարման գործընթացի միջև առկա են փոխադայմանավորված կապեր: Այդ կապերը մենք տեսնում ենք հարմարման և ինքնավերաբերմունքի՝ ինքնարժեքում, ինքնակառավարում, ինքնաընդունում, ինքնավստահություն որակների միջև [2]:

Մենք առաջ ենք քաշում դրույթ, համաձայն որի անձի ինքնավերաբերմունքը կատարում է նաև հարմարվողական գործառույթ. ինքնավերաբերմունքի բովանդակային փոփոխությունների արդյունքում փոփոխություն է կրում նաև հարմարումը: Ուստի, ճիշտ կլինի նշել, որ հարմարումը պայմանավորված է ոչ միայն ինքնավերաբերմունքով, այլ ինքնավերաբերմունքի՝ որպես հարմարման շղթայի օղակներից մեկը լինելով: Կարելի է ասել, որ միջավայրն իր ազդեցությունն է ունենում անձի ինքնավերաբերմունքի վրա: Արդյունքում ինքնավերաբերմունքի բովանդակային փոփոխություններն իրենց ազդեցությունն են ունենում հարմարման գործընթացի վրա, մասնավորապես ինքնավերաբերմունքի դրական ելքը նպաստում է անձի հարմարմանը, իսկ բացասականը՝ ապահարմարմանը: Հիմնվելով մեր կողմից կատարված հետազոտության տվյալների վրա [2]՝ դուրս ենք բերել հարմարման և ինքնավերաբերմունքի այն որակները, որոնք միմյանց հետ գտնվում են հիմնական փոխապայմանավորված կապերի մեջ՝ ապահովելով քրեակատարողական հիմնարկությունում դատապարտյալների հարմարումը կամ ապահարմարումը (տես՝ զծապատկեր 3-ում):

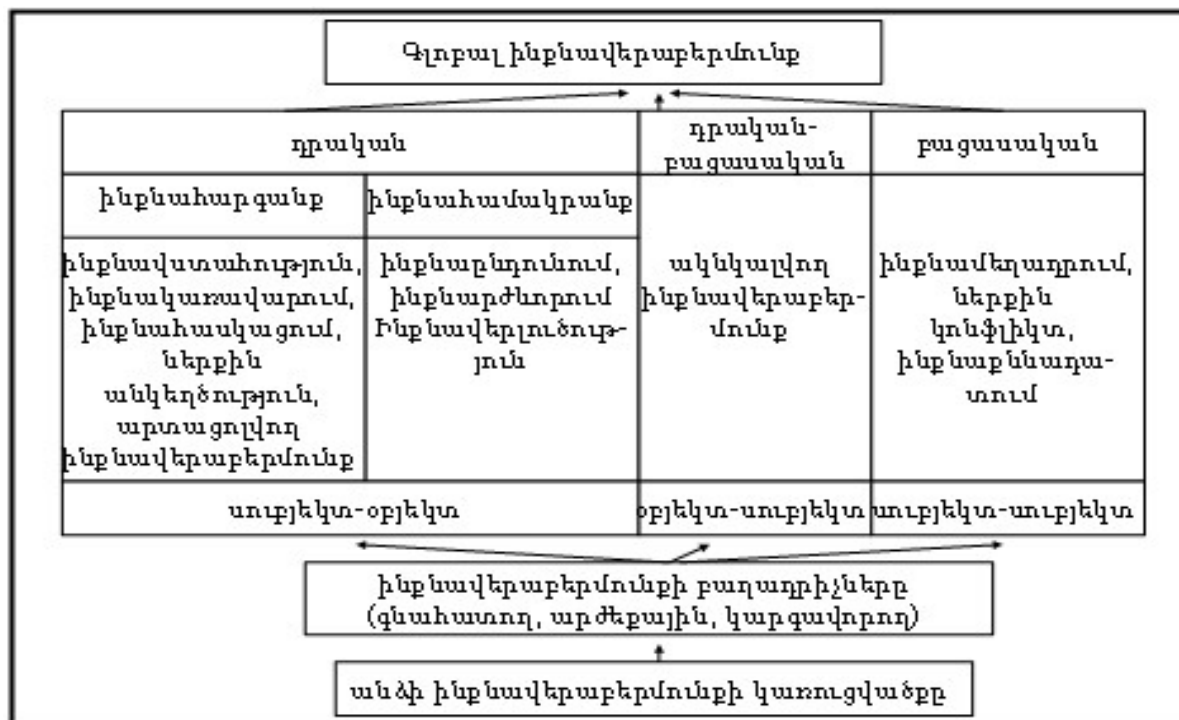
Գծապատկեր 3.

Դատապարտյալների ինքնավերաբերմունքով պայմանավորված հարմարման մոդելը.

Այս տեսանկյունից ինքնավերաբերմունքը դիտարկում ենք որպես սեփական անձի նկատմամբ սուբյեկտ-օբյեկտային, օբյեկտ-սուբյեկտային հարաբերություններում առկա դրական կամ բացասական ներհոգեկան դինամիկ գործընթաց, ինչ անմիջական կապի մեջ գտնվելով հարմարման գործընթացի հետ՝ մի շարք դրական ու բացասական բաղադրիչների ազդեցության արդյունքում անձին մղում է հարմարման կամ ապահարմարման: Հիմնվելով մեր հետազոտության արդյունքների, ինչպես նաև Ն.Ի. Սարգսյանի, Վ.Վ. Ստոլինի, Ս.Ռ. Պանտիլենի ուսումնասիրությունների վրա՝ գծապատկեր 4-ում առաջարկում ենք անձի ինքնավերաբերմունքի հետևյալ մոդելը:

Գծապատկեր 4.

Անձի ինքնավերաբերմունքի մոդելը.

Այս մոդելի հիմքում ընկած է ինքնավերաբերմունքի բաղադրիչների՝ սուբյեկտ-օբյեկտ, օբյեկտ-սուբյեկտ, սուբյեկտ-սուբյեկտ հարաբերությունները: Որպես ինքնավերաբերմունքի դրական կողմ՝ առանձնացնում ենք ինքնահարգանքը՝ ինքնավստահություն, ինքնակատարարում, ինքնահասկացում, ներքին անկեղծություն, արտացոլվող ինքնավերաբերմունք բաղադրիչներով, ինքնահամակրանքն՝ ինքնաընդունում, ինքնարժեքություն, ինքնավերլուծություն բաղադրիչներով: Որպես ինքնավերաբերմունքի դրական-բացասական կողմ՝ առանձնացնում ենք ակնկալվող ինքնավերաբերմունքն անձի և շրջապատի համար: Եվ որպես ինքնավերաբերմունքի բացասական կողմ՝ առանձնացնում ենք ինքնամեղադրում, ներքին կոնֆլիկտայնություն, ինքնաքննադատում բաղադրիչները: Այս բոլորի դիմամիկ փոխապայմանավորվածության արդյունքում ձևավորվում է անձի գլոբալ ինքնավերաբերմունքը:

Այսպիսով՝ նշենք, որ ուսումնասիրության ընթացքում հանդիպած մի շարք անպատասխան հարցեր մեզ հուշում են, որ անձի հոգեբանության բնագավառում ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքն այսօր դեռևս ամբողջական չէ, և կան չուսումնասիրված կողմեր: Տեսական վերլուծության ենթարկելով ինքնավերաբերմունքի կառուցվածքի խնդիրը, ինչպես նաև ներկայացնելով մեր կողմից կատարված հետազոտության հիմնական արդյունքները, համարում ենք, որ խնդրի վերաբերյալ անհրաժեշտ են նոր ուսումնասիրություններ՝ այն ավելի համակարգված ներկայացնելու համար: Առաջարկում ենք ինքնավերաբերմունքը դիտարկել որպես անձի հոգե-սոցիալական հարաբերությունների արդյունք, քանի որ վերջինս անձի հոգեբանական և սոցիալական կողմերի հարաբերակցության արդյունք է: Այս հարաբերություններում է որոշակիանում ինքնավերաբերմունքը. արտահայտվում են ինքնավերաբերմունքի բաղադրիչները՝ ձևավորելով ամբողջական համակարգ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ավետիսյան Ք.Ս. Անձի ինքնավերաբերմունքի ձևավորման սոցիալ-հոգեբանական օրինաչափություններն ու առանձնահատկությունները: Ատենախոսության սեղմագիր, հղթ, ԺԹ.00.03, Եր. 2012. – 26 էջ:
2. Սարգսյան Լ.Կ. Ինքնավերաբերմունքի դերը դատապարտյալների հարմարման գործընթացում: Ատենախոսության սեղմագիր, հղթ, ԺԹ.00.03, Եր: 2015. – 22 էջ:
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
4. Бодалев А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: 1982. – 200 с.
5. Братусь Б.С. Соотношение структуры самооценки и целевой регуляции деятельности в норме и при аномалии развития. //Вопросы психологии. – 1986. № 4. – С. 146-154.
6. Джеймс У. Личность. //Психология личности: Хрестоматия: В 2-х т. Т. I. /Ред.-сост. Д.Я. Райгородский. Самара: Бахрах-М, 2006. – 512 с.
7. Захаров В.П., Векилова С.А., Завьялов Е.И., Сидоренко Е.В. Социально-психологический тренинг как фактор социального развития человека: Межвузовский сборник. (Экспериментальная и прикладная психология. – Вып. 13). / Под. ред.: А.А. Крылова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. с. 80-84
8. Кольшко А.М. Психология самоотношения: - Гродно: ГрГУ, 2004. – 102 с.
9. Леонтьев А.Н. Очерк психологии личности. - М.: Смысл, 1993. – 356 с.
10. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: 4-е изд., - М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
11. Пантилеев С. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. М.: 1991.–338с.
12. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. – Тбилиси: «Мецниереба», 1989. – 206 с.
13. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. Свердловск: СГПИ, 1986. – 142 с.
14. Селезнева Е.В. Самоотношение как акмеологический феномен //Мир психологии. Научно-методический журнал. 2008. N 4. – с. 238-249
15. Соколова Е. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. – М: 1989. – 215 с.
16. Столин В.В. Самосознание личности /В.В. Столин. – М.: Изд. МГУ. 1983. – 288 с.
17. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни //Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1989. – 342 с.
18. Фромм Э. Человек для себя: Исслед. психол. проблем этики./ пер. с англ. – Минск.: Коллегиум. 1992. – 253 с.
19. Rogers K.R., Dymond R.F. Psychotherapy and personality change. Chicago, 1954. – 344 p.

Տնդեսկություններ հեղինակի մասին.

Հուն Սարգսյան - ՆՊՄՀ, Կիրառական հոգեբանության ամբիոն, հ.գ.թ.

E:mail: *sargsyan1985L@rambler.ru*

Հոդվածը տպագրության է նրաշխարհում և.գ.թ., **Վ.Բ.Յարամիշյան:**